

Bos-iconen

Hoera! Het Wageningse onderzoek naar het *publiek draagvlak voor natuur en natuurbeschermt* toont op grond van gedegen uitgevoerde enquêtes aan dat de Nederlanders massaal hebben afgerekend met de vroeger dominante grondhouding die de mens in de wereld een centrale plaats toekende. "Tweederde van de Nederlandse bevolking vindt dat de balans van de natuur gevoelig is en snel wordt verstoord door menselijk ingrijpen. Men is vooral van mening dat de mensheid in harmonie moet leven met de natuur" (blz. 28).

Het rapport geeft ook uitsluitsel over wat men onder natuur verstaat. De antwoorden op de vraag wat wel en wat niet tot de natuur wordt gerekend bleken tamelijk eensluidend. Zij konden op een rechte lijn worden uitgezet die liep van 'echte' natuur, via 'beetje' natuur, naar 'geen' natuur. 'Echte' natuur begint met 'bossen, moerassen, zee, klein wild, zon en wind, enz. 'Beetje' natuur is vooral te vinden in de landbouw, weg en slootbeplanting, enz. De kwalificatie 'geen' natuur betreft 'honden en katten, stadsparken, ruïnes, kamerplanten, particuliere tuinen, volkstuinten, oude landhuizen, oude industrieterreinen, viaducten'. Hoe ongereppter, hoe echter, vonden de meeste Nederlanders. Vervolgens wordt vastgesteld dat de respondenten de voorkeur gaven aan de immateriële functies van de natuur - die vooral in de ongerepte natuur naar voren treden - boven de esthetisch-recreatieve

functies en de materieel-economische functies. De immateriële functies worden in verband gebracht met de 'intrinsieke waarde' van de natuur (natuur is belangrijk van zichzelf), voorts met belang voor het nageslacht en met gezondheid. Natuur vindt men heilzaam want zij herinnert ons aan de oorsprong van het leven. Het zit dus wel snor met het draagvlak voor natuur en natuurbeschermt. Toch blijf ik met levensgrote vragen zitten.

Een wankel draagvlak

Wetenschappelijk onderzoek beschrijft niet slechts een eventueel draagvlak voor ideeën, het vormt ook een instrument om er een te creëren. Wat wordt beschreven is derhalve mede resultaat van beïnvloeding van de publieke opinie door voorgaand onderzoek. De instanties van natuurbeschermt hebben danig aan de weg getimmerd met reclamecampagnes die de beeldvorming in gewenste richting trachtten bij te sturen. In de jaren tachtig werden de gemoederen bijvoorbeeld in beweging gebracht met het beeld van bossterfte door zure regen. In dat beeld ging een zekere cultuurvijandigheid schuil. De technologische cultuur werd immers als schuldige aangewezen voor de teloorgang van de natuur. Om deze collectieve schuld te delgen, moesten we opkomen voor het behoud van het pure bos. Ook nu nog speelt de televisiereclame van Natuurmonumenten in op anticulturele sentimenten. Fris groen, fluitende vogels en weerloos ogende reeënkalveren moeten het afleggen tegen het machinegeweld van *geelgehelmden bouwvakkers*. Geen wonder dat ongerepte natuur als een streefbeeld in de pu-

blieke opinie heeft postgevat. *Vox populi, vox dei*. Het grote gelijk van de massa speelt de Natuurbeschermt tegenwoordig in de kaart, maar de belanghebbende heeft de uitkomst gedurende lange jaren zelf voorbereid. De breedte van het verworven draagvlak biedt echter nog geen garantie voor de juistheid van de geventileerde inzichten. Zelf betreur ik het steeds verder voortschrijdende tegen elkaar uitspelen van natuur en cultuur en ik kan mij er ook maar moeilijk mee verzoenen. Daarom zal ik mijn best doen uit deze spiraal weg te breken.

Met een beroep waarop is het draagvlak gecreëerd? Dat zoveel mensen de 'intrinsieke waarde' van de natuur onderschrijven veronderstelt dat zij blijkbaar een natuurbeeld hebben dat met die term correspondeert. Deels is dat beeld ongetwijfeld te herleiden tot de genoemde reclameboodschappen, maar om aan te kunnen slaan moeten dergelijke voorstellingen aansluiting vinden bij dieper gewortelde culturele verbeeldingen. Ik heb het dan niet over aangeboren archetypen maar over cultuurhistorische iconen. Ik spreek van iconen omdat deze niet slechts als een afbeelding naar iets verwijzen, maar het ook belichamen en aldus present stellen. Religieuze iconen beelden bijvoorbeeld niet slechts het heilige af, maar zij manifesteren het in levende lijve. Het bos is bij uitstek een cultureel icoon. Bos is nooit zomaar natuur *sui generis*, maar altijd een cultureel brandpunt van angst en verlangen. Ik zal dat duidelijk proberen te maken door eerst een aantal bosiconen te beschrijven. Daarna wend ik mij tot de vraag in hoeverre de natuurbeschermt in haar cam-

pagnes een beroep heeft gedaan op dergelijke iconen en hoe dat in de stellingname van de Nederlandse bevolking doorwerkt. Tenslotte breng ik enige voorzichtige suggesties tot koerswijziging te berde.

Een kleine iconografie van het bos

Een complete iconografie van het bos zou enige folianten in beslag nemen. Ik stel mij de veel bescheidener taak om aan de hand van een paar voorbeelden te laten zien wat je aan zo'n kloeke iconografie zou kunnen hebben. Ik beperk mij tot de summiere beschrijving van drie belangrijke iconen van het bos: het paradijs, het tehuis van de nobele wilde en het woud van Robin Hood. Voor het paradijs alleen al geldt hetzelfde als voor de hele onderneming: als we alle paradijsbeelden op een rij moesten zetten waren we weer een boek verder. Maar dat is geen excuus om geen begin te maken.

Het paradijs is op velerlei wijze verbeeld. Als de respondenten op de Wageningse enquête zeggen dat zij hun toevlucht zoeken tot echte natuur om zichzelf te herbronnen aan de oorsprong van het leven, klinkt daarin het terugverlangen naar het verloren paradijs door. Dat verlangen wil ik illustreren aan de reis naar Tahiti van de impressionistische schilder Paul Gauguin. Diens zoektocht naar het paradijs neem ik als aangrijpingspunt omdat hij het paradijs daadwerkelijk in de natuur situeerde. Het was ook meteen het einde van die droom. Met het mislukken van zijn poging het paradijs op aarde te hervinden, verglom het laatste sprankje hoop op een overgebleven stukje paradijs op aarde. Sindsdien moeten wij het zonder doen.

Gauguin werd overmand door

onbehagen aan de cultuur. Hij had een onweerstaanbaar verlangen naar verre gebieden, nog onbedorven door civilisatie. Een veiling van zijn werk verschafte hem de middelen om in maart 1891 naar Tahiti te vertrekken. Wat hij daar aantrof beantwoordde aanvankelijk allerm minst aan zijn hooggespannen verwachtingen, zoals hij aangeeft in zijn boekje over zijn verblijf op het eiland¹.

Het leven te Papeete werd mij al spoedig tot een last. Dat was Europa, het Europa waarvan ik mij had menen te bevrijden! - nog verergerd door het koloniale snobisme, de naäperij, bespottelijk tot in het caricaturale, van onze zeden en gewoonten, onze mode, ondeugden en beschaafde belachelijkheden. En dan só'n afstand te hebben afgelegd om dit aan te treffen; precies datgene, wat ik ontvlucht was! (blz. 10).

Gauguin ziet kans zich terug te trekken uit de hoofdplaats om zich te vestigen in een hut aan het strand:

Aan één kant, de zee; aan de andere, de berg, de gekliefde, gapende berg: een enorme kloof, die door een tegen de rots aanleunende hoge magaboom versperd wordt. Tussen de berg en de zee staat mijn hut van bouraohout. Naast de hut, waarin ik woon, staat er nog één: een faréamu (eethut) (blz. 17).

De paradijsidylle kan beginnen. Weldra krijgt hij gezelschap van een jonge inlandse vrouw. Uiteraard was hij in Europa al aange trokken door de mare van zedelijke vrijheid bij de onschuldige wilden. Zijn dromen worden nu waar. Hij leeft als een aartsgelukkige primitievelling van wat de zee en het woud hem bieden. Hoe dat woud eruit ziet vernemen we ook, als Gauguin verslag doet van een voetocht langs een beek die vanuit de bergen naar de zee stroomt:

Aan weerskanten van deze beek, die op vele plaatsen stroomversnellingen vertoont, ware water-vallen, loopt iets wat op een weg lijkt tussen verward geboomte: broodbomen, ijzerbomen, bou-aro's, kokospalmen, hibiscu's, pandanu's, guavabomen en reuzenvarens, een steeds wilder wordende vegetatie, die zich à onontwarbaarder dooreenstrengelt naarmate men omhoog stijgt naar het middelpunt van het eiland (blz. 27).

Als dát nog geen paradijs is, wat dan? Maar weldra toont het paradijs zijn tanden. Als Gauguin zich aan de hand van zijn vrouw in haar familiekring begeeft en hun verhalen aanhoort, ontdekt hij dat hun gelukkige onschuldige bestaan drijft op het duistere gebruik van de infanticide:

De Areoi's leerden dat mensenoffers de Goden welgevallig zijn en offerden in de tempels zelf al hun kinderen met uitzondering der eerstgeborenen... Laten wij niet te snel van barbaarsheid spreken... Het leven op de Eilanden was ongetwijfeld gemakkelijk en er was niet veel inspanning voor nodig om in het noodzakelijke levensonderhoud te voorzien. Doch het zeer beperkte gebied, omringd door de eindeloze zee, die door prauwen nooit overgestoken zou kunnen worden, zou een zich voortdurend vermenigvuldigend aantal bewoners al spoedig niet meer hebben kunnen herbergen. De zee zou niet voldoende vis, het woud niet voldoende vruchten hebben kunnen opleveren. Hongersnood zou niet uitgebleven zijn en, zoals in alle landen ter wereld, kannibalisme tot gevolg gehad hebben. Om het doden van mensen te vermijden gingen de Maori's over tot het kinderoffer (blz. 65-66).

Dat brengt behoorlijk de klad in het paradijs. Gauguin slooft zich vele bladzijden lang uit met het

rechtpraten wat krom is. Hij haalt de plaatselijke scheppingsmythen erbij aangezien die de godenwereld en de astronomie verflechten tot een apologie van wat onaanvaardbaar is, maar uiteindelijk brengt dat hem toch niet verder dan wat pragmatische observaties:

De kindermoord werd overigens voor het ras een machtig middel tot selectie. Dat verschrikkelijke eerstegeboorterecht, dat het recht zelf op het leven betekende, handhaafde een ongeschonden volkskracht doordat de schadelijke gevolgen van uitgeput bloed uitbleven... Tenslotte was het voortdurende voorbeeld en het veelvuldige schouwspel van de dood een strenge en bezielende leer. De krijgslieden leerden er pijn en dood door te verachten en het volk als geheel onderging er de weldaad van een intense belevenis door, die het beschermde tegen de tropische bedwelmings, die de lome traagheden van een eeuwige siësta het berokkendenden (blz. 66). Alle mooie woorden ten spijt, verzint Gauguin na een verblijf van twee jaar dwingende redenen om naar Frankrijk terug te keren. Het afscheid van zijn geliefde praat hij goed in patroniserende beoordelingen. Voor haar is het volgens hem anders. Zij leeft bij de dag en wordt niet door diepe gedachten gekweld zoals hij. Zij komt er wel overheen.

Toen ik, op het punt van aan boord te gaan, de kade verliet, zag ik Tehura voor het laatst aan. Zij had nachtenlang gehuild. Nu zat ze, moe en bedroefd, maar kalm, op de stenen rand van de kade en liet haar benen omlaag bungelen tot haar grote, stevige voeten het zilte water raakten. De bloem, die zij des morgens achter haar oor gedragen had, was nu verwelkt en op haar knieën gevallen. Hier en daar langs de kade keken anderen, evenals zij,

vermoed zwijgend, treurig naar de zware rookpluim van het schip, dat ons allen meedroeg, heel ver weg, voor altijd - geliefden van een enkele dag (blz. 76-77).

De weemoedige verfraaiing van het einde kan niet verhullen dat het de droom van het paradijs is die hij voor altijd heeft verloren. Gauguin keert terug naar Frankrijk, maar kan er niet meer aarden. In 1895 neemt hij opnieuw een schip naar Tahiti. Hij wil dan nog dieper doordringen in de primitieve samenleving. In september 1901 vestigt hij zich op Dominique waar het wilder is dan op Tahiti. Zijn lichamelijke toestand verzwakt. Hij wordt gekweld door geslachtsziekte en door hardnekkig exceem aan zijn benen, waardoor het lopen hem onmogelijk wordt. Op 8 mei 1903 vindt men hem dood in zijn hut. Op de ezel staat een onvoltooid schilderij...Dorp in Bretagne onder de sneeuw. Het paradijs ligt voorgoed achter hem, in zijn jeugd. Met de dood van Gauguin is de mythe van de paradijselijke natuur voorgoed in rook opgegaan. Margaret Mead deed met haar beroemde boek *Coming of Age in Samoa* in 1928 nog een verwoede poging om de droom van het paradijs in de Stille Zuidzee op wetenschappelijke grondslag nieuw leven in te blazen, maar vergeefs... Haar verhaal is inmiddels even wetenschappelijk weerlegd.

Het beeld van het verloren paradijs heeft het beeld van het hervonden paradijs als tegenhanger. Voor een hedendaagse verbeelding daarvan hoeft men bijvoorbeeld maar *De Wachtstoren*, het huisblad van Jehova's Getuigen ter hand te nemen. Het paradijs aan het einde der tijden ziet er heel anders uit dan dat aan het begin van de tijd. In een glooiend parklandschap, tussen

schilderachtige bosschages en fonkelende meertjes, ligt de leeuw neer naast het lam, gadeslagen door decent ontblote mensen die in het wuivende gras lummelen. Het omringend struweel scheidt blijkbaar overvloedig pommade af, gezien de keurig geplakte kuiven der heren. Er is niemand die nog baart en de koeien geven melk zonder te kalveren. Ook dit is een wensdroom ingekleurd naar menselijke maat. In de Christelijke verteltraditie ligt tussen oorsprong en einde de zondeval en nadien een lange historische worsteling om herstel van de verloren gegane orde. De mens is geen onpartijdige toeschouwer van de strijd die zich voor een groot deel in generzijdsse regionen afspeelt, maar hij wordt actief in het Goddelijke herstelplan betrokken. De schepping moet weer met man en macht op orde worden gebracht. Vandaar dat het herwonnen paradijs geen pure natuurstaat te zien geeft, maar een aangeharkte natuur, voor eeuwig vastgelegd in decoratieve perfectie.

Maar ook dit paradijs heeft zijn prijs. De pijn en het lijden in de schepping worden toegeschreven aan de gevolgen van de zondeval. De natuur wordt in tegenstelling tot het paradijs voortgestuwd door brandende lust. Wie van het lijden verlost wil worden, moet de lust vaarwel zeggen. In het herwonnen paradijs heerst evenwicht en harmonie en is iedereen braaf. Ik hoop niet dat we zo'n streefbeeld voor natuurontwikkeling erop na houden. Toch moet de verleiding groot zijn, want de notie van het rentmeesterschap staat in deze gedachtentraditie en het instrument van natuurontwikkeling appelleert heel diep aan het verlangen een verloren gegane oorspronkelijke harmonie te herstellen. Gelukkig biedt de meer subversieve beeldtraditie van *De Tuin der*

Lusten, door Jeroen Bosch in een triptiek gesitueerd tussen hemel en hel, een alternatief oriëntatiepunt.

Naast het icoon van de paradijselijke natuur speelt dat van de heidense wildernis een belangrijke rol in de westerse verbeelding. Het verloren paradijs wordt voorgesteld als puur natuur in harmonie, als een parklandschap waarin de mens zich wrijvingsloos voegt. Men noemt het paradijs weliswaar de Hof van Eden, maar aan die Hof komt geen tuinman te pas. Cultuur is nog nergens voor nodig. Het herwonnen paradijs oogt wel degelijk als een cultuurlandschap, maar dan een strict pretechnologische variant. Men ziet overal alleen maar natuur, maar dan wel gedomesticeerde natuur. Dat geldt vooral voor de plantaardige natuur. Merkwaardig genoeg schijnen de dieren hun autonomie te hebben bewaard of zelfs te hebben teruggekregen. Dat kan omdat ze elkaar niet langer hoeven op te eten aangezien zij in een eeuwig weldoorvoed nu verpozen. Het icoon van de wildernis trekt daarentegen een scherpe grens tussen cultuur en natuur. Voor zover er ergens van harmonie sprake kan zijn, ligt die aan de ordelijke cultuurkant. De wildernis wordt gekenmerkt door bedreigende overvloed en chaos.

Het beeld van de Europese wildernis is beslissend geschetst door de Romeinse historicus Cornelius Tacitus in diens *Germania* of *De origine, situ, moribus ac populis Germanorum* (over de oorsprong, plaats en gewoonten van het Germaanse volk), geschreven rond het jaar 98². Met zijn boek hield Tacitus de Romeinen een spiegel voor. De Romeinse legioenen waren al tweehonderdtien jaar verwickeld in een strijd met hun Noorderburen aan gene zijde van de Alpen,

zonder hen definitief te kunnen onderwerpen. De Alpen vormden de scheidslijn tussen de Romeinse cultuur en de barbaarse woudbewoners. Italië was al goeddeels ontbost. Voor de Romeinen begon de cultuur waar een open plek in het bos werd gekapt. De bosbewoners bleken echter taaie tegenstanders. Het leven in het bos met zijn gevaren had hen gehard. In tegenstelling tot de door luxe geperverteerde Romeinen waren zij kinderen van de natuur gebleven. Dat soort natuur had voor de Romeinen geen enkele aantrekkingskracht. Tacitus beschreef haar als *in universum tamen silvis horrida aut paludibus foeda* (grotendeels stekelige bossen en ongezond drasland). Toch had Tacitus heilig ontzag voor het onverschrokken krijgersras dat zich in zo'n afschuwelijke omgeving wist te handhaven. In tegenstelling tot de Romeinse adellijke slampampers gaven zij zich niet over aan orgieën en ander weelderig tijdverdrijf. De Germanen gingen gekleed in dierenhuiden, leefden monogaam, aanvaardden de hun toegewezen plek in een strenge kastenmaatschappij van druïden, krijgers, handelaars, ambachtslieden en boeren. De Germanen vormden in Tacitus' ogen een nog ongecorrumpéerd dapper volk "dat nooit zaken doet, privé of openbaar, zonder wapens in de hand".

Bij Tacitus ligt de oorsprong van de mythe van de nobele wilde. Hij situeert hem echter niet in een paradijselijke natuur - zoals de veel latere Romantische traditie waarvan Gauguin een exponent was - maar in een barre omgeving. Door hun veldtochten werden de Romeinen van dichtbij geconfronteerd met de zeden van de Keltische en Germaanse woudbewoners. Zodoende konden zij zich een beeld vormen van de manier waarop dezen

zich tot de omringende natuur verhielden. Het spoor dat de Romeinen in dit opzicht nalieten is een beetje dun, maar op mijn speurtocht heb ik toch enige citaten uit verschillende Romeinse bronnen bijeen weten te sprokkelen³:

'Filosofen', zoals we ze wel kunnen noemen, en mannen die onderlegd zijn in godsdienstige aangelegenheden genieten onder hen een een ongewone achtting en worden druïden genoemd. De Galliërs maken op dezelfde manier gebruik van voorspellers, en waarden hen bijzonder, en deze mannen voorspellen de toekomst met behulp van de vlucht en de kreten van vogels en door het slachten van heilige dieren en de hele menigte is hun dienstbaar. Diodorus Siculus, 5, 31.

De leden van de hoogste kaste, de druïden, speelden een bemiddelende rol tussen de stam en de natuur door de tekens van de natuur te duiden. De natuur werd een eigen betekenisvolle expressiviteit toegedicht. Het gebruik van de Ogam-runen biedt een prachtig voorbeeld van de intieme verstrengeling van natuur en cultuur die dat opleverde. De Ogam-runen vormen een lers alfabet, in gebruik bij de Kelten vanaf ongeveer 600 voor onze jaartelling. Het bestaat uit vijf groepen van vijf letters tot stand gebracht door horizontale of diagonale kepen aan te brengen op een rechte lijn. Elk van de letters leent zich ervoor in samenstelling met andere woorden te vormen, maar bovendien staat elke letter afzonderlijk genomen voor een bepaalde boom en bovendien voor een zoogdier, een vogel of een insect. Door deze correspondenties werkt het schrift in twee richtingen: men kan met een combinatie van letters natuurverschijnselen aanduiden, maar omgekeerd speelt de natuur ook

woorden. Als bijvoorbeeld een jager in een bosje gehurkt plotse-ling opmerkt dat hij tussen een beuk en eik zit en als er dan een zwaluw overvliegt of een wesp voorbij zoemt, vormt deze constellatie een begrip. Niet alleen bestempelen mensen de natuur met namen, maar de natuur spreekt ook terug⁴.

Deze voorstelling van zaken suggereert dat de Kelten een vol-maakt evenwicht bewaarden tus-sen cultuur en wilde natuur. De natuur wordt zeker geen harmo-nie vanuit zichzelf toegedicht, maar de menselijke wisselwer-king ermee lijkt harmonisch. Helaas had ook deze, door Tacitus geroemde, verstandhou-ding met de natuur zijn prijs. Volgens de mythen die zich rond deze god verdichtten had Odin (de Germaanse Wodan) de ken-nis van de runen aan de natuur-wichelaars geopenbaard. Odin had deze kennis verworven toen hij gedurende negen dagen aan een strop om zijn hals in de we-reldboom (de Yggdrasil) hing. Aan zijn beproeving kwam een einde toen hij in zijn doodsstrijd een berg runenstenen gewaar werd die hem de weg wezen naar bevrijding en wederopstan-ding. Het lezen van de tekenen van de natuur ging in tijden van hoge nood daarom gepaard met een mensenoffer gewijd aan Odin. De dood werd voltrokken door wurging door middel van een strop. Dat moge uitheems klinken maar een reisje naar het archeologisch museum in Assen volstaat om zich te vergewissen van de juistheid van dit verhaal. De daar tentoongestelde veen-lijken uit eigen land zijn de stof-felijke resten van dergelijke mensenoffers, blijktens het stille getuigenis van de eveneens be-waard gebleven rituele strop rond de hals van het befaamde meisje van Yde⁵. De Romeinen wisten daarvan en beefden bij de

gedachte aan zo'n gruwelijk lot; zij kenden zelfs meerdere varian-ten op dit thema:

Ze plachten een menselijk we-zen, dat ze ten dode hadden ge-wijd, met een zwaard van achter dood te slaan en dan de toe-komst te voorspellen uit zijn doodsstrijd. Maar ze brachten geen offers zonder de druiden. Men heeft ons nog andere ma-nieren verteld waarop mensen geofferd werden: bijvoorbeeld: ze schoten slachtoffers dood met pijlen, of spietsten ze op palen in hun tempels, of wierpen, nadat ze een groot gevaarte van stro en hout hadden gemaakt, runderen, wilde dieren en mensen daarin en staken er dan de brand in. Strabo, 4,4,5.

Dat laatste werd door Caesar be-vestigd in diens De Bello Gallico (Over de Gallische Oorlog), 6,16.:

Ze gebruiken poppen van enor-me afmetingen, vervaardigd uit gevlochten twijgen, en vullen die met levende mannen, waarna ze de brand erin steken... Ze gelo-ven dat de terechtstelling van diegenen die bij een diefstal zijn betrapd of bij een beroving of een andere misdaad de onsterfelijke goden het meeste plezier doet, maar als die er niet zijn, nemen ze zelfs hun toevlucht tot de exe-cutie van onschuldigen.

Deze verhalen vertel ik niet uit sensatiezucht maar om er de aandacht op te vestigen dat er waarschijnlijk een onlosmakelijke duistere kant wordt verdonkere-maand zodra een harmonieus natuur/cultuurbeeld wordt opge-hangen. Dat zal eveneens onver-minderd het geval blijken te zijn in onze eigen tijd.

Naast het paradijs en de wilder-nis is er nog een derde boscoon dat niet onvermeld mag blijven, namelijk Nottingham Forest, het woud van Robin Hood. In het pa-radijs is de cultuur in pais en vree

met de natuur versmolten. In de klassieke tijd stond de cultuur bij de Romeinen tegenover de na-tuur, terwijl bij de barbaren een compromis met de ongetemde natuur werd gesloten. In het bos van Robin Hood staan daarente-gen twee soorten cultuur-natuur verhoudingen tegenover elkaar. Het middeleeuwse Nottingham Forest is geen paradijs en ook geen wildernis. Het wordt be-woond door vrijboeren die het bos op velerlei wijze weten te be-nutten. De wilde prooidieren waarop werd gejaagd deelden het bos met loslopend vee, zoals runderen, schapen en varkens. De tamme dieren vreten de op-slag aan en hielden de open plekken vrij die ontstonden door het vallen van oude bomen. Het varken vormde de hoeksteen van de boshuishouding. Vooral tij-dens het varkensweideseizoen in het najaar deden de varkens zich tegoed aan mast van eikels en beukenoten. Het bos kreeg zijn toenmalige kenmerkende gestal-te door het samenspel van natuur en menselijke exploitatie op klei-ne schaal. Er werd gerooid en gebrand. De ashopen van houts-koolbranders boden een ver-trouwde aanblik. Dood en geval-len hout werd verzameld als brandstof. Bast werd geschild voor het looien van huiden. IJzer-smelterijen, glasblazerijen, brou-werijen waren afhankelijk van wat het bos te bieden had. Vruchten, bessen, noten en honing werden verzameld om de bosbewoners de winter door te helpen. Maar dat alles voltrok zich binnen de grenzen van het zelfregenererend vermogen van de natuur. Deze Angelsaksische boscultuur werd echter bedreigd door het hof van de Normandische over-heersers. Zij eisten het bos voor zichzelf op, als jachtgebied en wingewest. Daartoe werd een speciale jurisdictie uitgevaardigd die de bosbewoners vogelvrij

verklaarde. Het woord 'foreest' dat toen in zwang kwam als juridische term voor door de kroon opgeëist gebied, was waarschijnlijk afgeleid van het Latijnse *foris*, dat 'buiten' betekent. Vanuit de zetel van het hof beschouwd was het bos het 'buiten'. Aldus werd de Romeinse tegenstelling van cultuur en natuur op een andere wijze herhaald. De natuur aan gene zijde van de denkbeeldige scheidslijn was immers geen wildernis, maar een andere vorm van cultuur-natuur. In het escalierend conflict stelde natuurbeheersing van buitenaf zich op tegenover natuurbeheer van binnenuit, waarbij dat 'binnen' eveneens cultureel bepaald was maar dan anders. De nieuwe wetgeving was niet mals. Waar het vangen van wild eerst onder een onaanvechten gewoonterecht viel daar werd het nu op straffe van verminking tot stroperij gerekend. De straf voor het illegaal doden van een hert was bijvoorbeeld het verwijderen van beide paren zachte organen: ogen en testikels⁶. Het is in deze context dat in 1308, in Wakefield in Yorkshire, ene Robert Hood gedwongen werd te betalen voor hout dat hij had gesprokkeld in de bossen van de graaf.

Het is niet zeker dat de genoemde Robert model heeft gestaan voor de vermaarde Robin Hood. De strijd die deze fictieve held voerde is bekend. Hij was een gezagsgetrouwe figuur die zich niet verzette tegen de koning - die in een kruistocht in het Heilige Land verwickeld was - maar tegen diens corrupte ondergeschikten, gewetenloze ambtsdragers die hun eigen portemonnee spekten ten koste van de benarde vrijboeren. Robin Hood probeerde de rechtvaardige orde te herstellen waarin natuur en cultuur niet met de ruggen tegen elkaar hoeven te staan. De fiere romanfiguur heeft de eeuwen ge-

trotseerd en ondertussen vele herbewerkingen doorstaan. Het woud van Robin Hood kristalliseerde in de literaire traditie uit tot het icoon van het bos als wijkplaats of toevluchtsoord van een groene tegencultuur.

Kleine schandkroniek van het beroep op bosiconen

Een icoon is meer dan een kunstzinnige vertolking van onze aspiraties. Een icoon verwijst niet alleen naar iets hogers, maar het belichaamt dat ook. Het is zelf een gerealiseerd stukje van de verlangde verzoening van hemel en aarde. Een icoon stelt zodoende de ideale wereld tastbaar tegenwoordig. Dat geldt voor het religieuze icoon, maar niet minder wanneer we dit beeld metaforisch van toepassing verklaren op het bos. Ook een bosicoon is méér dan een schilderijtje dat we boven ons bed hangen, als een herinnering aan de paradijselijke toestand uit onze vroegste jeugd of als beeld van een verhoopde geheelde natuur in de toekomst. Het bos belichaamt in een of andere vorm een beproefde cultuur-natuur verhouding. En van dergelijke historisch gegroeide en zintuiglijk toegankelijke bosiconen zijn er meerdere van uiteenlopende aantrekkelijkheid. Ter eerste oriëntatie heb ik een drietal daarvan ten tonele gevoerd.

Het is haast onvermijdelijk dat natuurbeschermers en bosbouwers een beroep doen op bosiconen wanneer ze hun maatschappelijke draagvlak trachten te vergroten. Dat wil niet zeggen dat dit altijd even doordacht gebeurt en met vol besef van alle haken en ogen die eraan zitten. Laten we in de actualiteit eens kritisch kijken hoe het natuurbeleid er in dat opzicht voorstaat.

Dat in Nederland met man en macht gewerkt wordt aan het werkstellige van een Ecologi-

sche Hoofdstructuur - een netwerk van onderling verbonden natuurgebieden - hoef ik u niet te vertellen. Op het moment behelst het totale oppervlakte natuurgebied zo'n 450.000 hectare. Het moeten er zo'n 700.000 worden (ter vergelijking: het totale Nederlandse grondgebied beslaat 3.500.000 ha.). In de komende tien jaar is het de bedoeling ruim 200.000 hectare landbouwgebied in natuurgebied te veranderen tegen in totaal 25.000 hectare die in woonwijken en bedrijfsterreinen zullen worden omgezet. De getallen zijn niet helemaal onomstreden maar zij geven wel een orde van grootte aan. Het moge duidelijk zijn dat het natuurareaal in ieder geval drastisch zal worden uitgebreid. Het instrument hiervoor heet 'natuurontwikkeling'. Voormalige landbouwgrond, die soms slechts enkele generaties herop de natuur werd veroverd, moet weer natuur worden. De vraag die mij wakker houdt is wat voor een refentiebeeld daarbij gehanteerd gaat worden. Wat voor een natuur hebben we op het oog?, daar draait het om!

In eerste instantie - en nu spreek ik over de pionierstijd van de EHS, begin jaren negentig - werd het referentiebeeld gevormd door pure, ongerepte natuur. Aangezien de recente enquête uit Wageningen wel eens als een steunbetuiging voor dit beleid door de Nederlandse bevolking kan worden uitgelegd, wil ik daar op voorhand enige kanttekeningen bij plaatsen.

Het idee van een Ecologische Hoofdstructuur kwam uit de koker van ecologen *pur sang*. Frans Vera, van meet af aan betrokken bij het eerste natuurontwikkelingsproject ooit, namelijk *Plan Ooievaar*, werd sindsdien een warm voorvechter van de EHS op het ministerie van LNV. In Vera's

gedachtengoed ligt het paradijs pal om de hoek. Puur natuur was voor hem aanvankelijk het enige geldige criterium voor natuurontwikkeling in het kader van de EHS. Daaraan gemeten is Nederland een regelrecht rampgebied. Verreweg de meeste landschappen die in Nederland beschermenswaard worden geacht werden in vroeger tijden gevormd door archaische landbouwpraktijken. De laatsten hebben de grote diversiteit aan Nederlandse landschapstypen opgeleverd. Het zijn de schaapherders, turfstekers, riettelers, enzovoorts, die de aanblik van ons land hebben bepaald. Het referentiebeeld van de Nederlandse Natuurbescherming was dan ook het Nederland van 1850. Daarna ging het immers door de grootschalige industrialisering van de landbouw snel bergafwaarts. Vera is echter niet tevreden met mogelijk herstel en behoud van de eertijdse verscheidenheid aan preindustriële landschapstypen. Waar landbouwkundige principes gelden, worden altijd bepaalde gewassen en diersoorten bevoordeeld ten koste van andere, zo stelt hij. De cultuurvolgers gedijen daar wel bij, maar de cultuurvlieders hebben het nakijken en sterven uit. Waar het land in cultuur wordt gebracht, hoe primitief ook, houdt de natuur op te bestaan. Dat neemt niet weg dat de typisch Nederlandse cultuurlandschappen zeker het aankijken waard zijn. Victor Westhoff muntte daarvoor de term 'halfnatuur' en verdedigde de opvatting dat de natuurbescherming zich ook over dat soort natuur moest ontfermen. Vera zal de noodzaak daarvan niet ontkennen maar met natuurbehoud heeft dat zijns inziens niets te maken en we moeten ook niet doen alsof dat wél zo is. De puur inheemse natuur heeft gewoon een ongestoord

areaal nodig en anders sterft zij uit en wordt vervangen door agrarische cultuur-natuur van een veel geringere soortendiversiteit. De EHS moet daarom worden gereserveerd voor natuur die zich kan ontwikkelen zonder storende menselijke invloed.

Als referentiebeeld hanteerde Vera eerst (later trad daarin een verschuiving op, maar dat komt nog ter sprake) de Nederlandse Natuur zoals die was in het tijdperk tussen de laatste twee ijstijden. De klimatologische omstandigheden leken toen veel op de huidige en de reeds aanwezige mensen beschikten nog niet over technieken om de boel in het honderd te sturen. In zijn aanbevelingen voor de reproductie van die prehistorische toestand ging Vera erg ver. Vergeleken bij dat referentiebeeld moet het huidige Nederland een drastische herbeveiliging ondergaan. De natuur in ons land is vergeven van de 'exoten', planten die alleen hier konden aanslaan omdat de mensen met hun eenzijdig op eigen voordeel gerichte invloed de zaak verstierden. Vera spreekt bovendien van 'fauna-vernietiging'. Ten bate van herstel van de oernatuur in de EHS moeten de indringers verdwijnen, zonedig met behulp van de kettingzaag en het jachtgeweer, terwijl eerder verdwenen soorten die hier wel thuis horen moeten worden geherintroduceerd. Sterker nog, sommige uitgestorven soorten worden via terugfokprogramma's in ere hersteld en dienen opnieuw in de vrije natuur te worden uitgezet. De vereiste draconische maatregelen zijn van tijdelijke aard. Vera heeft er het volste vertrouwen in dat de natuur haar eigen loop herneemt en voortaan zelfregulerend in balans blijft als de eerste aanzet eenmaal is gegeven. Natuurlijk zijn veel argeloze wandelaars geschokt als de lommerrijke kastanjes op hun geliefde

wandelpaadje plotseling blijken te zijn omgezaagd, maar die bittere pil moeten ze leren slikken. Ergens moeten we toch het springtij van de agrarische industrialisering keren. Als we de mondiale ontwikkelingen op hun beloop laten zijn de Amerikaanse en Aziatische regenwouden de eerstvolgende slachtoffers, daarna zijn de Afrikaanse savannes aan de beurt en ga zo maar door tot de hele aarde is ontgonnen. Een universeel suburbia is ons voorland als we niet hier en nu aan de rem trekken. Onze verantwoordelijkheid begint op onze eigen drempel. Het herstel van de oernatuur is de enige remedie⁷. Het idee van herstel van oernatuur is aangeslagen in de kringen van de Nederlandse bosbouw. Groepen als Kritisch Bosbeheer en Kritisch Faunabeheer wilden zich niet langer wijden aan het in stand houden van zogenaamde 'gedegenereerde' natuur. Niks geen produktiebos meer en opschonen van onderhoud. In de het 'echte' bos blijven omgevallen bomen liggen en bieden door hun rotting onderkomen aan insecten, enz. Oerbos bedruipt zichzelf⁸.

Het is onvoorstelbaar dat de Nederlandse bevolking zich zo massaal in dit sprookje heeft laten meeslepen. Gedwee stappen 's zondags drommen fietsers van hun vehikel om zich te vergapen aan vrijlopende kudde Schotse Hooglanders die door hun harige verschijning en hun functioneel gegraas de natuur authentiekere moeten maken. In termen van gerealiseerde iconen wordt hier ontegenzeggelijk het paradijs in scène gezet: het tafereel van zichzelf harmonieus regulerende oernatuur. Zelfs de runderen zijn niet agressief zolang je ze met rust laat.

Niemand heeft zich zo geërgerd aan de pretenties van weten-

schappelijkheid waarmee deze theorie naar voren werd gebracht als Jozef Keulartz. In een boek en een stroom van artikelen ondermijnt hij de systeemecologie die erachter steekt⁹. Wetenschappelijk gezien gaat natuurontwikkeling terug op de cybernetica (de leer van de terugkoppingsmechanismen) die meteen na de Tweede Wereldoorlog in Amerika een komeetachtige carrière doormaakte. Toegepast op de natuur worden alle levensvormen voorgesteld als radertjes in een sluitend geheel van terugkoppelingen. Deze vergelijking ligt eveneens ten grondslag aan het begrip 'natuurontwikkeling'. "In complete ecosystemen zijn alle radertjes van de machinerie aanwezig en loopt het geheel op zonne-energie zonder verdere input van buitenaf" (Nota 'Natuurontwikkeling', 1989, p. 39). Deze theoretische basis wordt door Keulartz finaal ontkracht. In de overdracht van de systeemtheorie naar de natuur speelt stiekem een metafysisch holisme mee. Alleen als men de natuur bij voorbaat reeds als een harmonieus geheel opvat kan het formele model daarop van toepassing worden verklaard. Kortom, éerst moet men in het paradijs geloven en pas dan kan achteraf een quasiwetenschappelijke rechtvaardiging daarvoor als zoete koek worden geslikt. Daarom is Keulartz ook boos op de milieufilosofen die met tromgeroffel het begrip 'intrinsieke waarde' in het natuurbeleid hebben geïntroduceerd. Ook zij maken zich schuldig aan de verbreiding van het verfoeide metafysisch holisme. Met name Wim Zweers moet het ontgelden. Als de Nederlanders vinden dat natuur een 'waarde op zichzelf' vertegenwoordigt, zonder te weten wat ze daarmee bedoelen, wijt Keulartz dat aan de invloed van Zweers. Ter introductie van het begrip 'in-

trinsieke waarde' stelt Zweers ons het volgende gedachtenexperiment voor: Stel dat de laatst overgebleven mens op aarde in staat is met een druk op de fatale knop de natuur te vernietigen, is het dan om het even of hij dat doet of niet? Zo nee, dan heeft de natuur ook zonder de mens blijkbaar een waarde op zichzelf. Dit bewijs uit het ongerijmde brengt Zweers tot de stelling dat de mens niet alleen in biologisch opzicht is aangewezen op de natuur. Participeren aan de natuur is een essentieel aspect van menselijke zingeving. In de participerende houding toont zich de intrinsieke waarde van de natuur. Het begrip 'intrinsieke waarde' is herleidbaar tot de ervaring dat natuurlijke zelfordening de menselijke doelstellingen overstijgt. Zweers wil recht doen aan de ervaring van het sublieme in de natuur. Zo'n ervaring ontvouwt zich vanuit de participatie. Een participerende grondhouding leidt niet tot extatische éénwording met de natuur maar tot een responsieve verhouding tot wat van de andere kant komt. Respect voor de intrinsieke waarde van de natuur is het enige zinvolle antwoord op de zelfordeningsprocessen die zich in de natuur zonder menselijk toedoen afspeelen. Zweers verbindt aan zijn natuurfilosofie een cultureel programma. Geconfronteerd met de natuur in haar eigenwaarde is slechts één antwoord op zijn plaats, namelijk de ontwikkeling van een ecologische spiritualiteit. Alleen langs de weg van een radicale heroriëntatie kunnen we de milieucrisis te boven komen. "De waarde van de natuur moet in de grondwet", zo stelt Zweers boud¹⁰. Het is hem een heel eind gelukt. Hoe Zweers zijn positie ook nuanceert, voor Keulartz is het allemaal boter aan de galg gesmeerd. Hij heeft niks met natuur

als het sublieme en ik ben geneigd hem daarin gelijk te geven. Wie aan de vóórmenselijke natuur leert participeren komt niet in het paradijs terecht maar in een wrede jungle. Zweers is weliswaar zeker niet schatplichtig aan de ecosysteemtheorie maar zijn filosofisch holisme blaast die natuuropvatting wel de wind in de zeilen. De realiteit is heel wat weerbarstiger, want zoals elk paradijsverhaal heeft ook deze variant zijn donkere keerzijde.

Met een beroep op de intrinsieke waarde krijgt het systeemmodel een normatief gehalte. Het beschrijvende model wordt tot referentiebeeld uitgeroepen en zelfs de natuur wordt geacht zich dienovereenkomstig te gedragen. Als zij dat niet doet ligt dat blijkbaar aan de verstorende invloed van de mens en die moet vervolgens dus worden geëlimineerd. Exoten moeten worden uitgeroeid, verdreven inboorlingen moeten worden teruggeroepen. Met dat steuntje in de rug wordt de natuur de kans geboden om de verdwenen harmonie te herstellen. Helaas kleurt de natuur telkens weer over de uitgestippelde beleidslijnen heen. Keulartz legde een zwartboek aan van alles wat misliep: de overzwaluw weigerde intrek te nemen in de speciaal daarvoor gebouwde steilwand, de bevers weigerden het werk te doen waarvoor ze waren ingehuurd, het uitdunnen van het dichte wilgenstruweel en deden zich in plaats daarvan tegoed aan de zeldzame soorten waarvoor ze juist de weg vrij moesten maken, enz., enz¹¹. Iets anders viel wel beschouwd ook niet te verwachten. Je kunt de natuur wel in het keurslijf van een wetenschappelijk paradijsmodel willen dwingen, maar vanzelfsprekend houdt zij zich niet aan die afspraak.

Het natuurbeleid propageert het begrip 'compleet ecosysteem' als streefdoel voor de natuurontwikkeling. Een compleet systeem zou geen lege niches vertonen. Het zou de taak van ecologen zijn om de lege niches op te sporen en in te vullen. Daartoe komen met name uitgeweken inheemse soorten in aanmerking en anders vervangers daarvoor. Maar volgens Jos Dekker is dit complete onzin. Lege niches bestaan alleen maar in een modelmatig systeem, maar in de natuur komen zij niet voor. "Bronnen blijven zelden of nooit onbenut, zelfs niet in gemeenschappen die niet hun volle aandeel van soorten bevatten, omdat de soorten die er wel voorkomen in het algemeen alle beschikbare bronnen benutten. De meeste levensgemeenschappen zijn dus waarschijnlijk effectief verzadigd met individuen, ook al zijn ze niet verzadigd met soorten"¹². Wat de een niet vreet, vreet de ander wel als ze elkaar tenminste niet eerst opvreten. De natuur laat zich niet dwingen en laat zich zeker niet in een normatief model persen. Ik stel voor om de beleidsstrategie die zich baseert op het beeld van zelfregulerende harmonieuze natuur failliet te verklaren. Dat de natuur drijft op zelfordningsprocessen is onmiskenbaar, maar daar zit een keerzijde aan. "In de natuur wordt meer gestorven dan geleefd", zegt Midas Dekkers. "Viervijfde van alle dieren die in het voorjaar tot leven komen, sterven in de winter. Vijf miljoen mussen gaan dood, vijfduizend vossen kapot, honderduizend meeuwen stuk, miljarden insecten weg, alleen al in Nederland"¹³. De natuur is enorm spijziek met individuen. Dat brute feit moet verborgen blijven in de agenda van van de beleidsmakers die ongerepte natuur nastreven. Het plaatje van 'even wat ongewenste soorten afschieten

opdat de natuur haar lieve loop herneemt', is daarom te rooskleurig. De jacht kleeft als een onuitvlakbare schaduwzijde aan het natuurbehoud.

Het spijt me dat mijn verhaal lijkt te draaien rond de spil van moord en doodslag, maar dat is onvermijdelijk. De jagers geven drie argumenten ter rechtvaardiging van hun omstreden praktijk. Op de eerste plaats valt de natuur te benutten. Als toch vier op de vijf dieren vóór de herfst het loodje leggen, kunnen we ze beter omleggen zolang ze nog lekker zijn, dus voordat de alomtegenwoordige parasieten ze te pakken krijgen. Op de tweede plaats preventie. Vrijlevende dieren zijn nog vatbaarder voor ziektes dan wij. Een groot deel heeft wat onder de leden dat hun vroeg of laat fataal wordt. We moeten erop toezien dat ze elkaar niet besmetten en zo hele soorten in gevaar brengen. Op de derde plaats regulatie. De Nederlandse natuurgebieden zijn niet zo groot dat ze een voedselkringloop met toppredatoren kunnen herbergen. We kunnen ervan dromen wolven en lynxen te herintroduceren, maar dat wordt hoe dan ook schipperen. Als we de reeënstand niet kunstmatig bijhouden dreigt een overschot. We moeten wel... Ik ben mordicus tegen de plezierjacht, maar niet omdat ik zo'n harmonieus natuurbeeld erop nahoud. Maar één ding is zeker: wie wél dweept met zelfregulerende natuur heeft het recht op kritiek op de jacht verspeeld. Die moet zich laten welgevallen dat hij op zijn wandelingen wordt vergezeld door de jager, ook al gaat die schuil achter de groene coulissen. Het hedendaagse paradijsicoon is niets minder gruwelijk dan zijn historische voorgangers.

Maar we hebben nog een optie: het Robin Hood icoon. Merkwaar-

dig genoeg is het weer Frans Vera die een wetenschappelijke onderbouwing beproeft voor de actualisering hiervan in het natuurbeleid. Aangezien de interglaciale oernatuur te gortig bleek als referentiebeeld ging Vera naarstig op zoek naar een levensvatbaarder alternatief, maar hij deed toch maar weinig water bij de wijn. Onlangs verdedigde hij zijn proefschrift waarin hij de opmerkelijke resultaten van eigen onderzoek neerlegde¹⁴. Steunend op onder andere een studie van de verspreiding van fossiele stuifmeelkorrels komt hij tot het beeld dat Europa in de prehistorie helemaal niet bedekt was met een ondoordringbare wildernis zoals de Romeinen die schetsten. De eerste bewoners van Europa troffen daarentegen reeds een parklandschap aan. Grote grazers moeten een beslissende rol hebben gespeeld in de vormgeving daarvan. "Alleen al het feit dat uit allerlei opgravingen blijkt dat na de laatste ijstijd de grazers er eerder waren dan de bomen, geeft aan dat er iets wringt. Hoe heeft zich een bos kunnen ontwikkelen ondanks al die zaailingen etende en vertrapende dieren? Ik stel dat grote grazers voor een parkachtig landschap hebben gezorgd. Tarpan, oerlund en in mindere mate wisent en edelhart hielden op sommige plaatsen het gras kort. Daar konden zich doornstruiken vestigen die uitgroeiden tot struwelen. En binnen dat natuurlijke prikkeldraad kregen kiemplanten van eik en andere bomen wel een kans om te groeien tot ze groot genoeg waren om buiten het bereik van al die grazers te blijven". Deze situatieschets komt volgens Vera overeen met wat we weten uit Middeleeuwse bronnen: "Bij woorden als woud en wald denkt iedereen nu aan bos. Maar het blijkt dat die begrippen een aan-

duiding zijn voor alle niet in cultuur gebrachte wildernis. Het wald werd behalve voor houtwinning gebruikt als bijenweide, ganzenweide en veeweide. Dat roept niet het beeld van gesloten bos op". Het nieuwe referentiebeeld voor natuurontwikkeling ligt dus bij archaisch bosgebruik. Het zinnebeeldige Nottingham Forest blijkt veel ouder dan wij tot dusver dachten. Robin Hood behoort tot onze verre voorouders. Frans Vera heeft de ijstijden definitief achter zich gelaten maar of wij daar veel mee gewonnen hebben is maar de vraag. Wat mij betreft zijn we van de regen in de drup gekomen. Het nieuwe archaische referentiebeeld valt moeilijk te verzoenen met een hoogtechnologische cultuur. Het teert zelfs op antitechnische sentimenten, geheel conform het ledenwervingsspotje van Natuurmonumenten dat ik in de inleiding reeds memoreerde. De EHS wordt niet meer opgevuld met oernatuur zonder mensen, maar met puur natuur waarin mensen een bescheiden dienende rol spelen. Het wordt de wijkplaats van hedendaagse trawanten van de vroegere vrijboeren. Dat zijn er trouwens veel meer dan je zou denken.

De tegenstelling tussen groenverdedigers en technologische cultuur werd aangewakkerd en op de spits gedreven in de campagnes tegen de bossterfte in de jaren tachtig. De paginagrote advertenties kunnen we ons nog zo voor de geest roepen: bovenaan een bospanorama vóór de toevloed van zure regen, daaronder een van erna. In de bovenste foto volle kruinen, in de onderste kale. We gaan kapot aan onze techniek, was de boodschap. Laat de auto staan, beteugel de uitstoot van de industrie, zet uw schouders onder de natuurbescherming, word lid! Natuurmonumenten groeide sindsdien in

betrekkelijk korte tijd uit tot een ledental van 800.000, het WNF tot 700.000. Dat is een mobiliseerbaar draagvlak voor de goede zaak, zoals in de recente discussie rond IJburg werd geproclameerd. De leden worden zo vanzelf in de Robin Hood positie gedreven. Zelfs het bijpassende natuurbeeld wordt op bestelling geleverd. Eerder onderzoek uit Wageningen, waarin mensen aan de hand van foto's werden gevraagd naar hun voorkeur in natuurbeelden, toonde aan dat men open productiebos mooier en prettiger vond dan verwilderd bos. De reclamespotjes sluiten daarbij aan.

Toch vrees ik dat deze strategie maar een zeer wankel draagvlak oplevert. Gedurende enige jaren reeds wordt er hevig getwijfeld aan de juistheid van de theorie van de bossterfte door zure regen. Door Wybren Versteegen werd mij onlangs een artikel van O.Kandler uit 1993 onder de neus geschoven, getiteld *The air pollution/forest decline connection: the "Waldsterben" theory refuted*⁹. Daarin wordt met behulp van degelijk empirisch onderzoek de volgende stelling verdedigd: "Thus, it is unlikely that air pollution is a causal factor or even a significant contributing factor in the "novel forest damage" syndrome" (p. 43). De bossen doen het volgens deze auteur zelfs beter dan ooit: "The final confirmation of substantially improved forest growth precisely during the period predicted to see the explosion of Waldsterben may be seen in the results of traditional forest inventories, based on periodically repeated volume evaluations in representative stands... This statement emphasizes the need for a drastic change in perspective. Instead of asking "why are the forests dying?", we now have to ask "why are the forests growing faster in the se-

cond half of this century than they did in the first?" (p. 44). Het artikel is geïllustreerd met foto's van kale boomkruinen uit 1959 versus volle uit 1986.

Wat moet ik daarmee als argeloze leek? En wat moeten de leden van de natuurbeschermingsorganisaties daarmee, als ze op grond van een tegengesteld verhaal lid zijn geworden? Ik ben niet in staat om de rivaliserende verhalen tegen elkaar af te wegen. Maar mij stoort wel dat de discussie hierover niet door de bewuste organisaties zelf wordt aangezwengeld. Het gaat niet aan om je ledenbestand wél en *bloc* in de strijd te gooien in de discussie rond IJburg en ze tegelijkertijd niet te betrekken in een discussie over de probleemstelling waarmee ze zelf zijn gerecruiteerd. Uiteraard betreft het een intern wetenschappelijke controverse waarover het laatste woord nog niet is gesproken. Vanzelfsprekend gaan de bossen hier desondanks achteruit, is het niet door de zure regen dan wel door verdroging. Maar het maakt wél wat uit, want in het ene geval gaat het over uitstoot van industrie en verkeer en in het andere over kunstmatige waterpeilverlaging terwille van de landbouw. Niet dat het ene vijandbeeld door het andere moet worden vervangen, maar de mondigheid van de leden dient te worden gehonoreerd. Het draagvlak is anders geen lang leven beschoren.

Wat hier wordt bestreden is de deskundigheidsmacht van de ecologie inzake politieke vraagstukken. De strijd over waar we met de natuur naar toe willen laat zich niet op louter ecologische gronden beslechten. De paradisijselijke oernatuur valt niet meer te verkopen. Het polariserende Robin Hood verhaal is uitgehold en past ook niet meer op de huidige situatie. De kleine kring vrijbuiters tegen de boze bovenba-

zen, dat gaat niet meer. We zullen nieuwe iconen moeten scheppen.

Het leesbare landschap

Waar moet het heen met de natuur? In welke richting moeten we het zoeken? Mijn analyses van het probleem gleden soms af naar de filosofische satire. Maar ik zal daar achter vandaan moeten komen. Waarheid is wat overeenkomt als je overal de draak mee steekt. En gelukkig blijft er meer dan genoeg overeenkomst om voor in te staan.

Zweers' notie van de 'intrinsieke waarde van de natuur' wil ik vasthouden en voor de schroothoep in Keulartz' achtertuin behoeden. Alleen krijg ik daar zelf geen verheven gemoedsaandoeningen bij. Intrinsieke waarde komt toe aan natuurlijke zelfordening. Die laatste roept op tegen een neerwaartse stroom van verval of entropie. Als mens sta ik voor de keuze mij te engageren met de zelfordening of bij te dragen aan de afbraak. Kies ik op ethische gronden voor het eerste dan erken ik dat er zelfordening van de andere kant komt en ben ik verplicht die te bevorderen. Daarom ben ik tegen de plezierjacht want die speculeert op overtolligheid en chaos, terwijl ik mij om even morele redenen moet neerleggen bij de jacht omwille van ziektepreventie en wildstandregulatie. Veel van de benuttingsjacht wordt echter ten onrechte op de laatste twee noemers geschoven. Ik eet vegetarisch. De enige reden om te schieten is wat mij betreft het voorkomen van node-loos lijden. En dan nog moet dat per geval worden beargumenteed. De lol in de jacht ontgaat me.

Dat het beeld van de eigenwaarde van de natuur tegenwoordig aan herijking onderhevig is, blijkt uit de in 1996 bekroonde Franse natuurdocumentaire

*Microcosmos*⁶. Vroegere documentaires lieten steevast het feilloos in elkaar grijpen van de biologische radertjes van de natuur zien. De natuur zit perfect in elkaar, was de boodschap. Zij biedt een moreel verheffende aanblik. In *Microcosmos* wordt ons daarentegen een kijkje in de willekeur van de insectenwereld vergund. Zeker, er wordt wat afgebouwd en geknutseld op die schaal. Maar er loopt ook op velerlei wijzen van alles mis. Mieren sjouwen af en aan. Een onweer komt opzetten. Een heel peleton verzuipt, het nest loopt onder. De zon komt op. De modder wordt met veel gescharrel weer naar buiten gewerkt, de schade hersteld. Er komt een fazant uit de lucht vallen. Die pikt honderden mieren van de grond en fladdert weer weg. De leeggevallen plaatsen worden onmiddellijk ingenomen door nieuwe troepen. En ga zo maar door. Overal vindt ordening plaats, maar die wordt ook voortdurend doorkruist. Individuen worden in het proces vermalen, maar *the show must go on*. Ethiek valt uit de natuur niet te destilleren. Er is wel degelijk harmonie maar die balanceert op de rand van de chaos. Ik ontwaar daarin de intrinsieke waarde van de natuur, maar de ervaring van het sublieme wordt altijd omlijst door een randje afgrijzen. Geconfronteerd met de procesgang van de natuur gaan rouw en verwondering hand in hand. Ethiek begint pas bij ons antwoord daarop.

Ook met Keulartz kan ik een eind optrekken. Zijn diagnose dat de systeemtheoretische benadering funest is voor het natuurbeleid onderschrijf ik. Vervolgens gaat hij een stap verder. Hij zet een analogieredenering op voor het maatschappelijk bestel. Een natuurbeeld spiegelt een maatschappij-opvatting.

Terugvertaald uit de natuur is de systeemtheorie totalitair. Zij stoelt op dichotoom denken: echt-onrecht, inheems-exoot. Het is een uitsluitingstheorie. Het echte en inheemse wordt onder de hoede geplaatst van deskundigen. Leken kunnen lid worden of worden tot een vijandige buitenwacht gerekend. Dit vormt de bakermat van een politiek riskante ideologie. Keulartz brengt daartegenover het natuurbeeld van de evolutionaire ecologen in stelling: "Hun natuurbeeld is niet zozeer deterministisch maar veeleer stochastisch van aard. De natuur is volgens hen minder voorspelbaar en dus ook minder beheersbaar en bestuurbaar dan de systeemecologen het doen voorkomen"⁷. Omdat het natuurbeeld van de evolutionaire ecologen eerder verandering dan stabiliteit centraal stelt hebben zij het holistisch gemeenschapsconcept dat aan de systeemecologie vastzit kunnen inruilen voor een meer individualistische benadering. Daardoor ontstaat ruimte voor pluralisme, zowel in de natuur - wat betreft verscheidenheid aan naast elkaar bestaande natuurbeelden - als op maatschappelijk terrein, waar de exclusiviteit van de deskundigheidsmacht wordt doorbroken ten gunste van een veelzijdig debat. Ofschoon ik zijn analogieredenering een te smalle basis vind om conclusies te kunnen trekken over de samenhang van holistisch natuurbeeld en foute politiek, zou ik graag met Keulartz zien dat de natuurbeschermingsorganisaties, in plaats van de media te bestoken met ecoretoriek, het voortouw zouden nemen in de richtingstrijd rond natuurontwikkeling door zélf de discussie te openen. Waar Keulartz zijn eigen richtingwijzers plaatst, moet ik afhaken. Met zijn analogiesprong van natuurbeelden naar maatschappijbeelden heeft hij de strijd om de

natuur uit handen van de ecologen getrokken en hem naar het politieke toneel verplaatst. Daar dreigt de inhoud - hoe bieden we cultureel respons aan natuurlijke zelfordening? - ondergeschikt te worden gemaakt aan het gesprek over de democratisering van de natuur. Zijn leuze: "Niet het ecologisch maar het democratisch landschap hoort het ideaal van natuurbeleid te zijn" (ibid. p. 87), suggereert een valse tegenstelling. De ecologie wordt voor straf buiten spel geplaatst. Daardoor ontardt de discussie in formalistische esthetiek. Keulartz zet hoog in op de culturele agenda: "Het postmodernisme heeft weer de belangstelling gewekt voor de allang doodgewaande natuur-esthetiek en heeft bovendien de mogelijkheid geopend voor een nieuwe dialoog tussen de verschillende tradities binnen de tuinkunst die met haar rijke vormtaal aan de wieg staat van de moderne landschapsarchitectuur"¹⁸ Wat overblijft is vormtaal. Na de ecologen krijgen de architecten het voor het zeggen. Plotsklaps wordt weer van achter de tekenafel beslist hoe de natuur eruit moet gaan zien. Dat kan toch ook niet de bedoeling zijn.

Om een punt te markeren tegenover dit formalisme heb ik er voortdurend op gehamerd dat het bos als een icoon moet worden verstaan. Dat behelst niet alleen maar een vormaspect. Het bos belichaamt iedere keer opnieuw een historische ontmoeting tussen de natuurlijke zelfordeningprocessen die de ecologen bestuderen en de culturele vormtaal der architecten. Bij toekomstige natuurontwikkeling zouden ecologen, architecten, landschapshistorici en landschapskunstenaars moeten samenwerken. Voor de inhoudelijke koersbepaling wil ik nogmaals aanknopen bij een historisch

bosicoon, namelijk bij het heidense natuurverstaan, dat door de Romeinen werd geportretteerd met een mengsel van afgrijzen en bewondering. Daarbij aanhaken is echter een hachelijke zaak omdat er veel mogelijke misverstanden op de loer liggen.

De Romeinen trokken een scherpe scheidslijn tussen cultuur en natuur. Cultuur stond voor orde. Natuur was wildernis en in de wildernis woonden de barbaren. Vanaf de andere kant van de lijn zag het er anders uit. Voor de Kelten was de natuur geen ongeordende wildernis. De natuur had voor hen een eigen expressiviteit en die kon worden gelezen. Daar doemt al een mogelijk misverstand op. De Kelten hadden uiteraard geen rechtstreeks telepathisch contact met de natuur. Hun natuurverstaan was cultureel bemiddeld, met onder andere het Ogamschrift als medium. Wat hen van ons scheidt is het archaisch karakter van de natuurcultuur verhouding, wat hen met ons verbindt is de ambivalentie van het natuurverstaan, die bij hen in offerrituelen werd uitgevierd. Ik wil die verhouding tot de natuur niet idealiseren - dat zou een tweede misverstand zijn - en er zeker niet naar terugkeren. Een onnutte intellectueel als ik zou zeker een van de eerste kandidaten zijn om met een strop om de hals in het veen te worden neergevlid. En toch kunnen wij van hun barbaarse offerpraktijken nog iets leren. Voor die les beroep ik mij op de Franse filosoof Bataille.

Bataille was geïnteresseerd in het hoe en waarom van offerrituelen in zogenaamde primitieve samenlevingen. In 1940 werden in het Zuid-Franse Lascaux grotten ontdekt die sedert 20.000 jaar niet meer betreden waren. De wanden waren overdekt met schilderijen van paarden, bi-

zons, herten, soms in meerdere lagen over elkaar. In 1955 mengde Bataille zich in de discussie over de betekenis van deze grottschilderingen. Hij schreef de tekst bij het eerste grote fotoboek over de vondst. Het werd gepubliceerd onder de titel *Lascaux ou la naissance de l'art*¹⁹. Het boek omvat meer dan alleen een kunstzinnige interpretatie van wat er te zien is, maar biedt een ambitieuze poging om greep te krijgen op het verschijnsel cultuur. In de antropologische theorie was het gemeengoed om de grottschilderingen op te vatten als een onderdeel van magische praktijken die erop waren gericht de prooidieren naderbij te trekken door ze af te beelden. Een vrij instrumentele interpretatie had dus de overhand. Bataille zag er wat anders in. Hij werd met name gefascineerd door afbeeldingen van diermensen: sjamanen gehuld in dierenvelen en getooid met horens of geweien. Voor hem was dit de vroegste uitdrukking van een menselijk zelfbesef dat lijdt aan de gebrokenheid van zijn bestaan. Mensen onderscheiden zich van dieren, nemen daardoor afstand van de natuur maar krijgen dan ook weet van ziekte, lijden en sterven. Sjamanistische rituelen uitgevoerd in het diepste van de grot waar geen licht van buiten doordringt en halsbrekende toeren moesten worden uitgehaald om de wand met verfstof te bereiken, waren maar op één ding gericht: namelijk de pijn van het anders zijn te bezweren. Zij doodden dieren voor voedsel en vielen ook zelf vroeg of laat aan de dood ten prooi. Door hun 'kunst' trachtten zij zich ermee te verzoenen dat zij participeerden in de doodsmolen van de natuur. Zij hoorden er ondanks hun anders zijn óók bij. Daarom kropen zij terug in de huid van het dier. Door af te dalen in de grot keerden zij terug in

de schoot van de aarde, om later - na deze rituele onderdompeling - de wereld weer gelouterd te kunnen betreden. Juist omdat de schilderijen in zijn ogen geen instrumentele functie hadden, maar veeleer een oriënterende, kan Bataille spreken van de 'geboorte van de kunst'.

Wij mogen de grot van Lascaux met een neologisme gerust een prehistorisch *oriëntarium* noemen. De geschilderde taferelen reikten de leeswijzers aan waarmee de oermensen zich met geheven hoofd in hun overweldigende natuur konden oriënteren, terwijl ze op hún manier worstelden met alle ambivalenties vanden. Voor Bataille hadden de mensenoffers in primitieve samenlevingen hetzelfde doel: catharsis en daardoor heroriëntatie. Dat is in ieder geval een veeleisender interpretatie dan het gezochte excuus dat Gauguin ervoor gaf: 'er was niet genoeg plek en het behoedde hen voor indommelen'. Bataille verwijt onze tegenwoordige cultuur een gebrek aan oriënterende rituelen. Zieken onttrekken we aan het oog in ziekenhuizen, de doden verstoppen we in mortuaria, het geweld verbannen we naar gevangnissen en kazernes aan de rand van de stad. En wat doen we met de natuur? Die hebben we haar tanden uitgetrokken. Zij is gedegradeerd tot een zinnebeeld voor holisme. Wij gebruiken haar als een mantel der liefde waarmee we littekens in het landschap kunnen bedekken. Vanzelfsprekend pleit Bataille er niet voor om opnieuw mensen te gaan offeren. Veeleer is hij op zoek naar eigentijdse rituelen om de ambivalentie van ons bestaan in een passende cultuur-natuurverhouding gestalte geven. Ik zeg het maar luid en duidelijk want ik zie de bui al hangen. Wie terug durft te grijpen op rituelen uit de Europese prehistorie wordt

al gauw verdacht van de bloed en bodem sympathieën die in onze recente geschiedenis zo'n onbecijferbaar onheil hebben aangericht. Hier rijst een derde, en tevens het grootst mogelijke, misverstand. Daarin manifesteert zich het gevaar van de analogie-redenering, zoals Ton Lemaire onlangs ondervond toen zijn goede naam door het slijk werd gehaald in een schandelijk artikel in *De Groene Amsterdammer*: "Lemaire, die zichzelf kennelijk onder de bos-denkers schaart, schijnt niet te doorzien dat hij hier ook het nazistische denken weer van harte welkom heet door er een milde metaforische context voor te scheppen. (Ten overvloed: ik zeg hier natuurlijk niet dat Lemaire een nazi is)"¹⁰. En zoiets wordt schijnheilig naar voren gebracht onder het mom de democratische discussie te willen veilig stellen. Hier past alleen een krachtig protest.

Mijn excursies naar de offerpraktijken van traditionele culturen ben ik begonnen om motieven op het spoor te komen die behoren tot de *condition humaine*. Zulke motieven moeten tegen wil en dank in de actualiteit terugkeren, ofwel in verdrongen vorm - en dan duiken ze op als onbegrepen 'zinloos geweld' - of expliciet, gevangen in een ritueel van beheerste vormgeving. Maar om dat laatste te kunnen ontwikkelen hebben we leeswijzers nodig. In mijn proefschrift heb ik een poging ondernomen om voor dit doel een 'hermeneutiek' van de natuur uit te raderen.

'Hermeneutici' waren in het archaische Griekenland de priesters van het orakel. Zij voorspelden de lotgevallen der mensen uit de vluchtpatronen van vogels in de lucht. Wie echter de term 'hermeneutiek' in het woordenboek opzoekt, krijgt daar te horen dat de 'hermeneutiek' een methode van tekstuitleg is. Terwijl de

Grieken de vingerwijzingen voor het lot uit de natuur lazen, wees het latere Christendom de bijbel als enige bron daarvoor aan. Dus werd 'hermeneutiek' het duiden van een tekst. Daarmee werd een traditie ingezet waarin de natuur van iedere eigen betekenis werd beroofd. De enige betekenis die in het verlengde daarvan tegenwoordig nog in de natuur wordt erkend is door mensen toegekende betekenis, opgeslagen in taal en tekening. Op die weg rest ons uiteindelijk slechts lege vormen-taal. Ik zoek een uitweg, aan de hand van oudere hermeneutische tradities in de filosofie. In historische bosiconen zitten immers leeswijzers opgesloten voor primair zintuiglijk erváarbare cultuur-natuurverhoudingen en juist die worden tegenwoordig verwaarloosd. Een hermeneutiek van de natuur dient daardoor tevens ter inventarisatie van verdrongen verliesposten in onze cultuur.

Waarom lijden wij? Nog steeds stichten of zoeken we paradijzen en werpen we ideële vluchttheuvels op, waarop we ons kunnen terugtrekken voor onze eigen cultuur. De natuur wordt ons daarbij als een mierzoet poezieplaatje voor ogen gehouden. Vroeger bedachten we de duivel - het verworpen lustprincipe - om onszelf te straffen, nu geselen we onszelf met de milieucrisis. Eerst lieten we ons teveel door de natuur regeren, nu legt de natuur het loodje omdat we haar te lang hebben ontkend, maar we zijn nog altijd even schuldig. De bordjes zijn verhangen maar de denklus blijft hetzelfde en daar verstrikken we ons zelf in. Het wordt tijd dat we de ambivalentie van ons bestaan weer leren inlijven in onze verhouding met de natuur, opdat we - tegenover het begrijpelijke escapisme richting paradijs en Robin Hood - passender vormen van cultuur-natuur verbeelding kunnen gaan stellen.

Hoe vallen dergelijke uitgangspunten te vertalen naar de praktijk? De leesbaarheid van het landschap ligt in een bandbreedte tussen twee uitersten, één ten negatieve en één ten positieve. Aan de ene kant situeer ik inzichten opgedaan tijdens een congres over het herinrichten van voormalige giflocaties in Nederland. De eerste ontwerpimpuls bleek steevast in de richting te gaan van groen tapijt eroverheen rollen. Natuur wordt ingezet om camouflageparken in te richten. Het collectieve geheugen dat zijn neerslag vond in het landschap wordt zodoende uitgewist. Bos dat wordt gebruikt om onwettelijke cultuurtekens aan het oog te onttrekken, dát gaat dus volledig tegen de vleug van mijn betoog in. Aan de andere kant wil ik de aandacht vestigen op een serie schilderijen van de Nederlandse kunstenaar Armando, die woont en werkt in Berlijn. De betreffende serie, uit 1983, heet *Waldrand*. Het thema van de werken is 'het schuldige landschap'. Een bosrand lijkt mooi en onschuldig maar waarvan vormt het wellicht de stille getuige? Wat heeft zich daar door de tijden heen afgespeeld? De bosrand is nooit zomaar decor maar slaat geschiedenis op en brengt de *genius loci* (de geest van de plek) tot uitdrukking. Aan Armando's bosrand hebben tijdens oorlogstijd executies plaatsgevonden. Dat is aan de schilderijen af te zien. Klodders verf zijn vermengd met zand in ruwe streken op het doek gebracht en met een paletmens verder bewerkt. De kleuren zijn vuilwit, asgrijs, gruisig zwart met hier en daar een veeg bloedrood. Deze werken vormen geen vrijblijvende afbeeldingen van idyllische landschappen maar slaan eerder wonden in de muur waaraan ze hangen. Het schuldige landschap vormt de tegenpool van geruststellende toedeknatuur.

Landinrichting met behulp van natuurontwikkeling is iets anders dan schilderen met de bulldozer. Door naar Armando te verwijzen wil ik een principe in de schijnwerper zetten: landinrichting dient het historisch profiel van een landschap te respecteren. Een landschap vormt een assemblage van tekens en littekens die in iedere volgende ingreep op zijn minst leesbaar moeten worden gehouden. Dat hoeft niet altijd zo'n dramatische vorm aan te nemen. Ik heb het voorrecht gehad om te mogen deelnemen aan een landschapskunstproject in de Flevopolder waarin dit principe centraal stond. De kunstenaar Jeroen van Westen kreeg een punt in de polder aangewezen, dat op een of andere manier als plaats gemarkeerd moest worden. Hij wilde verschillende ontsluitingswijzen van zo'n landschap op elkaar betrekken en trok ook verschillende mensen aan, met ieder een eigen leesgewoonte, om dat project samen mee te realiseren²¹. Het project kreeg al gauw het begrip *Palimpsest* als motto. Een palimpsest is een perkamentrol die na afkrabbing of onzichtbaarmaking van het oorspronkelijk geschrevene opnieuw beschreven is. Dat geldt in overdrachtelijke zin zeker voor de Flevopolder. Een nieuw landschap is over oudere lagen heen gelegd. En toch bewaart het nieuwe land sporen van het oude. Waar voormalige waterlopen zijn overdekt, bollen ongewild in versieruggen op, die als hobbels in het wegdek voelbaar blijven voor de automobilist. Op cartografische foto's teken zich als verkleuringen in de graanvelden de meanders af van vroegere riviertjes. Bij aanleg van de A27, die de polder met het achterland in verbinding stelt, stuitte men op de overblijfselen van een prehistorisch jagerskamp, precies in de elleboog waar de weg de polder

indraait. Dat kamp met zijn vuurplaatsen heeft in de oertijd op een duintop aan zee gelegen maar is nu meters onder het maaiveld verdwenen en wordt straks opgesloten in het talud van de snelweg. Ook liggen op meerdere plaatsen scheepswrakken verzonken. In die cultuurhistorische context kwam nog niet zolang geleden het natuurgebied van de Oostvaardersplassen spontaan tot stand: dé inspiratiebron voor het natuurontwikkelingsconcept. Het latere ontwerp voor een EHS in de Flevopolder sluit op de plassen aan. Een kunstzinnige ingreep kan in zo'n meerlagig landschap niet slechts bestaan uit een conserverende restauratiepoging van het oude. Sporen moeten in kaart worden gebracht maar een antwoord in multimediatechnieken is de volgende stap. Zonder gebruikmaking van fotografie en andere detectietechnieken hadden we het landschap immers niet eens kunnen ontcijferen. Het doel van het project was de bewoners en bezoekers leeswijzers aan te reiken en het landschap daardoor opnieuw voor hen te openen. Culturbetekenis en natuurbeleving worden daarbij onlosmakelijk door elkaar heen gevlochten. Toen puntje bij paaltje kwam kregen we het binnen het aangereikte kader niet voor elkaar een ingreep in het landschap ter plekke uitgevoerd te krijgen. Maar wel hebben onze onderzoekingen hun neerslag gevonden in een museale installatie van Jeroen van Westen in *De Paviljoens* in Almere. Dat werk heeft 'oriëntatie in het landschap door meerdere media' als thematiek. Daarmee is tenminste vorm gegeven aan een hedendaags *oriëntarium*.

Wat moeten natuurontwikkelaars en bosbouwers hiermee? Dat ligt voor de hand als we even terugdenken aan die 200.000 hectare

voormalige cultuurgronden die tussen nu en tien jaar in het bestek van de EHS in natuur moeten worden omgezet. Laten de ecologen alsjeblieft zo grootmoedig zijn om de natuurontwikkeling uit hun anticulturele iconografie te bevrijden en laat ze ruimhartig samenwerken met landschapshistorici, landschapskunstenaars en architecten. Natuurontwikkeling kan alleen een culturele stap vooruit betekenen als de oude loopgraven worden verlaten. Dat kan ook gebeuren in de Koninklijke Nederlandse Bosbouw Vereniging. Op de jaarlijkse studiedag ontmoette ik vertegenwoordigers van verschillende vleugels binnen de Vereniging zelf: de voorstanders van oerbos aan de ene zijde, de functionele bosbouwers waarbij de jagers aanschuiven aan de andere. In het midden worden pogingen ondernomen om de gelederen te sluiten door 'geïntegreerd bos' als gezamenlijke noemer voor te stellen. Met 'integratie' kan men holisten tevreden stellen terwijl de term tegelijkertijd als dekmantel voor 'eclectisch bos' kan dienen, want waar geïntegreerd wordt daar moet tevens een veelheid aan stijlen worden geduld, anders valt er niets te integreren. 'Geïntegreerd bos' is dus een politieke term voor een bos met veel vertrekken. Maar juist om ervoor te waken dat 'geïntegreerd bos' niet verwaterd tot een chique term voor het afgezaagde 'multifunctionele bos' - waarin iedereen weer zijn eigen perceel opeist - is het zinnig om de notie van 'geïntegreerd bos' te verbinden met die van de leesbaarheid van het landschap. Daarin zit in ieder geval een richtsnoer dat uit de vruchteloze impasse wegvoert.

Het wordt tijd de strijdbijlen te begraven. In een zo divers mogelijke samenwerking kunnen we eindelijk gestalte gaan geven aan hedendaagse bosiconen.

Noten

- ¹ Paul Gauguin, Noa Noa, Wereld-Bibliotheek-Vereniging, Amsterdam, 1962.
- ² Mijn kennis over de Germanica van Tacitus ontleen ik aan het voorbeeldige boek van Simon Schama, *Landschap & Herinnering*, Uitg. Contact, Amsterdam, 1995, blz. 88 e.v.
- ³ De citaten uit Romeinse teksten zijn afkomstig uit: Simon James, *De Kelten*, Becht, Haarlem, 1994, blz. 90 en 94.
- ⁴ Mijn informatie over het Ogam-alfabet moet ik voorlopig aan een niet-wetenschappelijke bron ontleenen: Liz & Colin Murray, *The Celtic Tree Oracle*, Rider, London, 1988.
- ⁵ P.V.Glob, *Mummies uit het veen*, Strenghtolt's Uitg., Amsterdam, 1971.
- ⁶ W. van der Sanden, *Vereeuwigd in het veen*, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1996.
- ⁷ Anne Ross & Don Robins, *The Life and Death of a Druid Prince*, Rider, London, 1989.
- ⁸ Bij de beschrijving van het middeleeuwse Engelse 'foreest' verlaat ik mij weer op Simon Schama, *Landschap & Herinnering*, Contact, Amsterdam, 1995.
- ⁹ F.W.M.Vera, 'Ecologische overwegingen', *Natuur wat doen wij ermee?*, Cahiers Biowetenschappen en Maatschappij 15e jrg., nr. 3 (maart 1992), p. 15-23.
- ¹⁰ Henny van der Windt, *En dan: wat is natuur nog in dit land?*, hfdst. 5, 'De oernatuur als continue inspiratie: het ontwikkelen van natuur', Boom, Meppel, 1995, p. 164-212.
- ¹¹ Jozef Keulartz, *Strijd om de natuur - Kritiek van de radicale ecologie*, Boom, Meppel, 1995. Voor een trefzekere samenvatting van zijn kritiek aan het adres van de natuurontwikkelaars zie: 'The Cultural politics of 'nature development'', waarvan de vertaling is opgenomen in: *Gerepte Natuur*,

over oerbos, akker en achtertuin, Reader Studium Generale Leiden, sept. 1997.

- ¹² Wim Zweers, 'Waarde van de natuur moet in de grondwet', *Hervormd Nederland*, jg. 50, nr. 4., 29-1-1994.
- ¹³ Jozef Keulartz, 'The cultural politics of 'nature development'', zie noot 9, blz. 87.
- ¹⁴ Jos Dekker, 'Complete ecosystemen, over de zin en onzin van een concept', *Landschap, Tijdschrift voor landschapsecologie en milieukunde*, 1990, nr. 1, blz. 55-61.
- ¹⁵ Midas Dekkers, 'In de natuur wordt meer gestorven dan geleefd', *NRC-Zaterdagbijvoegsel*, 9-3-1985.
- ¹⁶ Zie een recensie in *NRC Handelsblad*, 27-9-1997, Wim van Wijk: 'Gaten in het woud'.
- ¹⁷ Wybren Verstegen, 'En eeuwig zingen de bossen', *Trouw*, 9-12-1995, p. 17.
- ¹⁸ O.Kandler, 'The air pollution/forest decline connection: the 'Waldsterben theory refuted'', *Unasylva, an international journal of forestry and forest industries*, vol. 44, 1993/3, nr. 174, p. 39-49.
- ¹⁹ *Microcosmos, het leven in het gras*, een film van Claude Nuridsany en Marie Pérennou, *Video Collectables, Cinéart, RCV*.
- ²⁰ Zie literatuurverwijzing in de vorige noot, blz. 87.
- ²¹ Keulartz & Korthals (reds.), *Museum Aarde - Natuur criterium of constructie?*, Boom, Meppel, 1997, p. 98.
- ²² Zelf heb ik dit boek in Duitse vertaling gelezen: Georges Bataille, *Lascaux oder die Geburt der Kunst*, Skira, Genf, 1986.
- ²³ Joost Niemöller, 'De dwaalwegen van een bos-denker', *De Groene Amsterdammer*, 13-8-1997, p. 18-19.
- ²⁴ Naast Jeroen van Westen en ik (als landschapsfilosoof) waren Frank van Helfteren (beeld- en geluidskunstenaar) en Maarten van Wesemael (ecoloog) van de partij. Voor meer context zie: *Metaforen van ruimte & tijd*, Stichting Bruggelings, Almere, 1996.